

Огненне коло (скорочено)

Іван Багрянний

I

Снилося, що вирізав землю з вулиць рідного міста. Ця земля, скоріше торф, оберталася в лепеху, трохи смачніше ніж пісна вафля. Стоять могутні та страшні дуби, а замість хат та парканів тільки руїни. Там вже починає хтось наново будуватися. А потім якось все змінилось, затрепетало та ніби ожило. Деревя, хати розбиті авіабомбами та набоями. А в одній з хат лежить на столі тільки-но убита жінка з немовлям в руках, притиснутим до грудей. Люди ходять тихо, ніби чогось бояться. Придивився і раптом впізнав жінку — це була Ата! Йшов, ридаючи, крізь пустирі. А раптом хтось з голосом, що здавався знайомим, сильно вдарив по голові. Цей голос кляне... І проснувся.

Поруч щось горить, але все одно лежав байдужий, обезволений немов брила. І така тяжка утома, що душа сама поринає назад в сон. Який цей сон радісний, ніжний. Львів, сонячні вулиці, кругом люди — всі свої, щойно на рекрутоване військо. І кругом квіти, то квіти надій і сподівань. Але то не сон, схоже що це спогад. По вулицях марширує майбутня дивізія, зелень-зелена молодь, аж серце зворушується. Гахкають барабани...

Прокинувся, сів. От же барабан проклятий! Але то не він, то щось від вибуху сиплеться. Зорієнтувався, підвівся, болить голова. Ніде немає товаришів. Його покинули. А раптом почув стогін. Петро побачив рештки товариша, який зітхнув востаннє. Це йому попередження, але скільки вже можна тих попереджень. Петро постояв мить над товаришем, взяв свій панцерфавст та МПі і вийшов з дому в чадну ніч.

II

Петро зупинився, він не знав куди йти. За його спиною палає хата. Довкола, навіть у небі, море вогню, ілюмінації з феєрверків, квітами і барабанами. То горить земля, яку забили "катюші". "Пантоміма тріумфу ворога, що не знає ні жалю, ні пощади. Куди ж йти?" Позаду крізь розриви чутно далекий скрегіт танків, клекіт їх моторів. І нема в цьому грохоті жодної пустоти, жодної прогалини. Петро поклав панцерфавста біля себе, сідає на землю байдужий і допиває з фляги рештки води. Видно якесь велетенське коло вогню, пострілів, а всередині кола їхня дивізія. Він не один тут! Але треба дочекатися ранку. Петро спирається на пеньок, заплющує очі і починають пролітати всі події перед його внутрішнім зором.

III

Львівський парад був дуже давно, потім пішли солдатські будні. У Петра був товариш, всі окрім нього звали його Ромцо — завзятий оптиміст. "Він затуляв собою прикру дійсність для Петра". Не вірилось, наскільки великий заряд життєвого оптимізму має цей парубок, що тепер носить страшну форму з відзнакою "СС". Він все терпів і промінився надією та вірою, наперекір всьому, і навіть коли війна дійшла

найжорстокішої фази і стало зрозуміло, що загинуть вони через чужі інтереси. А ті, через кого їх буде змелено на порох, нещадно муштрують, готують хлопців на "гарматне м'ясо".

Рядовий Ромцьо, після важкого дня муштри, зневаги моральної, а інколи і фізичної, приходив ввечері до Петра і посміхався, приносячи щастя саявом своїх очей. У нього не було зневіри та скепсису, тому і не дозволяв згасати своїм друзям та ближнім. Роман наче підіймав непосильний тягар з плечей Петра. Це додавало сили переносити жорстоку дійсність. Всі вони були романтиками з безмежною вірою у свою правоту, лише серед начальства (виключно німців) не було романтиків.

Небо густішало, все сильніше димом і сажею покривалася Німеччина. На Заході відкрився новий фронт. Непереможний вал поламано і ніщо тепер не врятує німецьких військ. Справу програно і на сході. Всі Петрові колеги, а тим більше німці, ходили пригнічені і похмурі, тільки не Роман. Бойові гасла, вкладаючи в них свій сенс, Роман почав проголошувати після покарання. То він одного разу пообідав разом з німцями, не у своїй їдальні. Він продовжував виголошувати "Зігодертод!" та подібне, хоч я йому вказував наскільки відкрита іронія чулась.

Дуже гаряче ставало на Заході, куди котились розбиті на Сході гітлерівські війська. За ними йшли величезні війська противника. Тоді було вирішено подальшу долю нашої дивізії — зупинити скажений наступ зі Сходу кров'ю юнаків. Враження, що недосформована, недовихколена, неекіпірована, недосвідчена дивізія, молодь повинна була втопитись у власній крові. Відтоді Петро і не бачив Романа, безнадійного романтика.

IV

Прискорено перекидати дивізію на фронт почали з 28 червня (сьогодні вже було 18 липня). Хлопці вірили, що їх відправлять до України, Львова, захищати рештки рідної землі від ворога зі сходу. Йшли на схід хлопці ніби на свято, знов піднявся дух оптиміста Романа. Співали пісні про степ, села, стрільців. Дивізію залишили під Бродами на початку липня на 30 кілометровому відтинку фронту. Хлопці бачили жах і відчай в очах відступаючих солдат вермахту. Навіть якщо ці солдати, які дійшли до Сталінграду, панічно відступали, то що б змогла зробити ця зелена молодь! При всіх романтизмі вони нічого не зможуть зробити, коли навіть вермахт не відступає, а утікає.

Але хлопці намагаються де-не-де набратись відваги. Але навіть ті, хто співав воєнних пісень та тримався браво, відчувши подих війни і близькість фронту, робилися мовчазними і замкнутими. Іде дивізія наче на парад: новенькі шоломи, новенькі пістолети, — а назустріч їм замазані порохом, розтерзані війною вермахтовці.

Навіть коні непокоїлись від інстинктивного передчуття смерті та залізні машини ставали цапки та не хотіли йти вперед. Дуже кепське враження справив командир дивізії, що тільки-но прибув на "опелі". Фрайтаг тримався спочатку хоробро, але вибухи за станцією здмухнули хоробрість генерала.

Петрова батарея розташувалась з правого флангу "Галичини", біля Ясенів. Було тихо і сонячно, боєвища не виглядали вже такими жахливими. На землі, повній

червоних маків, кукурудзи, гречки та пшениці і загинути було не так страшно і жалко. Здавалось, що війна та буде не скоро, чи її зовсім не буде. Вони окопалися під Ясенівом, пристосувалися, але згодом за приказом батарея висунулась далі на південь.

V

Перші три дні укріплення і розбудовування пройшли зовсім тихо. Ніхто з генералів не думав, що і як саме потрібно робити, як тими примітивними укріпленнями ворога зупиняти.

Ходило пророцтво, ніби ворог сам щезне, нападе якась змора і не дійде він до Львова. А на фронті все затишшя, нема незчисленних армій та "катюш", лише де-не-де пролетить "кукурузник". Полізли "качки" серед радистів, ніби жарти, але у них була гірка частина правди.

Була неділя, 16 липня, в церкві найближчого села проходила служба Божа, і всі селяни настроєні оптимістично. Селяни вірили, що "наші хлопці" проженуть більшовиків геть. А потім знову почав тікати зі сходу вермахт, забираючи з собою всю худобу та все, що можна було унести з села. Замість вони видавали якість папірці, мовляв, так потрібно. Петрові гармаші втрутилися, коли ентузіасти-есесівці реквізували геть все. Якби не український старшина, вийшло би страшне побоїще. Селяни дякували своїм воякам, але святковий настрій вже пропав.

Крига зрушила, Петро отримав наказ пересувати батарею на південний схід до позицій, які опустив вермахт. Зазнала парубоцька дивізія перших втрат від більшовицьких літаків. Під час нічного переходу стали помітні серед вояків синдроми психічного зламу. Як отаборилися уранці – не було німців серед них.

Коли почалося пекло, стало важко слідити за порядком. Тоскно завили пси, аж мурашки побігли. З-за обрію виринала дуга бомбовозів, яких захищали срібнокрилі винищувачі від авіації противника. Але авіації противника не було, ніхто не боровив юнацькі сотні. Перший клин винищувачів порівнявся з рядами піхоти та викинув свій вибуховий вантаж. Небо почорніло від диму та вогню, кінець усьому. Землетрус, смерчі йшли догори.

Петро заліз у щілину, намагаючись якнайсильніше втиснутися в землю. Бідні юнаки ховались в ямках і благали на порятунок, бо навіть для досвідчених вояків того було б забагато. Бомбові розриви вже віддалялися, де-не-де вихоплювались поодинокі фігури. Але вже наближалась нова черга бомбовозів.

Прошли ще дві хвили ворожих літаків. Зв'язковий Петрової батареї передав наказ відкривати вогонь у східному напрямку і повідомлення, що ворог вже оточує дивізію "Галичина" та весь XIII корпус. Батарея Петра першою відкрила вогонь по темним масам, які почали виринати з-за обрію. Ворожа артилерія також відкрила вогонь. Знов почалось пекло. Здавалося, що після бомбардування Петрової піхоти ніхто не залишиться в живих, але все одно підіймалися з землі солдати.

І диво, тут показав себе дух нездоланного романтика, мрійливого Ромцьо. Хлопці билися немов справжні лицарі. Повтікали командири, ходили чутки, що зрадив 30-й полк. Все це діяло психічно. Пекло було довгим Петрова батарея була повністю

розбита. Розстрілявши набої, гармаші стріляли панцерфавстами та кидали гранати, але не бачили ворога у людській подобі. Лише десятки тон скаженого вогненного заліза. Було видно підбиті та палаючі танки та танкетки, але не видно очей ворога, не було його обличчя.

Петро дуже хотів глянути в очі ворогу. Ось з'явилась група танків Т-34, шість штук, йшли вони прямо на нього. Петро глянув на товариша Кирила Діброву, здавалося що все живе при наближенні танків прилипало до землі. Утікати неможливо, битися неможливо. Діброва тільки без жодного зв'язку шепотів молитви. А страх паралізував волю і розум. В безпам'ятстві Петро схопив в'язку гранат, смикнув забезпечника і, піднявшись у повний зріст, жбурнув їх вперед, у чорну страшну масу. Потім провал у пам'яті. Діброва радісно кричав. Оговтавшись, Петро побачив за кілька метрів перед собою палаючу сталеву потвору. І всі шість танків було знищено. Гармата, міна, артилерія, та Петрові гранати не залишили цілим жодного з цих танків.

Але на тому бій не припинився. Ввечері почали стріляти "катюші". Багато людей збожеволіли того дня, багато застрілилися або були витолочені нещадним вогнем. Петро отримав був поранення в голову, але не покинув товаришів. Він не виходив з бою, все одно не було куди подітися, і ще більш за все на світі він боявся полону. Він хотів битися до останнього, і таких як він було багато.

Того дня з батареї Петра вціліли лише він та Кирило Діброва. Потім в короткім ударі з ворогом впав і Кирило. Петра підібрали на якусь машину, яка згодом підірвалась на міні, потім пішли далі з якимись хлопцями. А довкола було лише пожарище. Нарешті він знесилений зупинився біля якоїсь хати, а на столі під стіною лежить Вона, Ата, мертва, з немовлям на грудях. Це сон, ні, це дійсність.

Треба шукати штаб дивізії! Але довкола туман. Побачивши дві колони їхнього війська, Петро швидко звівся та пошкандибав прямо до них, крізь вибоїни та ями.

VII

Але то на захід поривались німецькі солдати. Назустріч їм йшла якась частина "Галичини", у якої німці намагалися відібрати кращих коней та речі, вертатися додому із пожитками.

"Гітлера вбито — кінець війни". Але ні, відомо ж усім, що то був невдалий замах. Але все одно не знаєш, чи битися з більшовиками, чи вже битися з цими. А може то й не жарт? Анархія, дивно було, Петро і сам розгубився.

Трапився химерний інцидент. Юнака, який пер на схід на мотоциклі, збив з нього німецький жандарм. німець хотів навпаки тікати на захід. "Дезертир". Солдати схопили жандарма. А той юнак — це був Роман.

Навіть німецькі солдати були зворушені несподіваною зустріччю та обіймами двох товаришів. Виявилось, що вони були на бойових хрестинах майже поруч, і зараз їм по дорозі до штабу дивізії. Роман вмовив Петра залишити панцерфавст, і вони помчали на схід. А солдати посунули далі на захід.

VIII

Ніхто їх по дорозі вже не переймав, солдати все кудись поспішали та панічно

дивились вгору. А всюди були сліди подібного пекла, що Петро пережив учора. Все маскувалось, зброя, машини, гармати, тільки нічим було закрити людські душі перед тим жахом війни. Їх переповняла нудьга. Хтозна, в яку сторону йдуть вони, куди націлені ті військові з'єднання. Солдати чекали бою і зі здивованими поглядами та викриками проводжали двох покривавлених юнаків на мотоциклі, що пруть прямо на схід.

Як видіння перед ними постала "фігура". В окопі лежала білосніжна Божа Мати, недалеко від подзьобаного бомбами постаменту. Це символ їх Вітчизни. Божа Мати з немовлям лежала, немов винирнувши зі сну. Так, це була та сама Ата з покривавленим дитям зі сну, що лежала на столі. І світ поплив перед Петром від жалю та розпачу.

Вони прибули у штаб щоб отримати точний наказ, але тут застали несподівану частину трагедії. Фрайтаг відмовився від дивізії, генерал покинув її. Він навіть не дослухав розповіді хлопців про героїчний супротив та повний розгром.

IX

"Якось то воно буде". І повна апатія. Вони стали голитися, тільки ось настроїв Петро не міг зголити. Багато юнаків намагалися їх зупинити, потягти за собою з цього пекла, але дарма. "Генерал зрадив, а ви голитесь!". Кругом крики, неймовірна метушня.

Раптом Роман побіг до штабу та дивом забрав свою пошту — лист від милої та від сестри. Петро не біг по листи, йому не було від кого їх отримувати. Тільки-но Роман почав розпечатувати листа, знову налетіла ворожа авіація. Їм довелось тікати у найближчий рів, а звідти лунали з піснею два солдатські дівочі голоси. Це справді були дві дівчини, стрижені, у солдатській формі.

Жахлива паніка, безнадійна ситуація. Їхню дивізію, власне її рештки, оточено! Роман перечитував листа і губи його тремтіли. Німці розстріляли брата його милої, і купу юнаків. Біжать люди зі сходу на захід, не від доброго життя вони біжать, але потрапляють "з вогню да в полум'я". Хлопці пішли на пошуки вцілілої частини, пішли битися до останнього.

X

Як виявилось, Фрайтаг покинув дивізію коли отримав наказ зайняти найвідповідальнішу ділянку фронту і тримати ворога не зважаючи ні на які жертви. Почалася анархія, деякі частини самочинно відступали з німецькими групами.

Все довкола розтрощене та розбите, не віриться, що колись тут було мирно та затишно.

Свідомість важливого обов'язку взяла гору, почали переформуватися розбиті частини, зводиться в окрему ударну групу. Петро став командиром батареї, а Романа взяв до себе зв'язковим. Батарея рухалась кінною тягою... Жалко коней, бідолашні тварини!

Над братською могилою Петро говорив тихо і просто, але ті слова западали до самого серця почорнівшим на війні товаришам.

XI

У майбутньому німецькі історики будуть писати, що тут до останнього захищались

німецькі солдати, але то зовсім не правда. Тут боролися невідомі, безіменні самовіддані українські солдати-романтики. Так, це наші кості тут лежать. Ми не були героями. Ми були простими хлопцями, що лили власну кров у цій нерівній боротьбі. Нас, немов кроликів, убивав ворог, але і ми билися нещадно. Нас вбито, витолочено. Але ніхто не скаже що нас переможено, бо ми не здалися, не підняли руки догори.

XII

"На фронт!" А фронт скрізь. Особливо люті бої були у Підгірцях та під Олеським, але Петра та Романа смерть минала. У короткі хвилини відпочинку Роман перечитував лист від милої, і одного разу Петро застав його, як цілував того листа.

Дивізійники розповідали про ворожих кулеметників, які підірвали себе гранатами щоб не здаватися у полон. І ні на яку злобу вже не оставалось сил.

І як у Бажана в "Слові о полку" падають жовті черепи зіницями на схід.

XIII

Люди вичерпувались, навіть запал Романа танув. Якось Петро знайшов Романа плачучим в кущах. Плакав він не від болі чи страху, плакав від того, які вони бідні. Так потрібна їм поезія, пісні, краса гарного слова. Навіщо потрібні танки й літаки, коли є легенди, є чаклуни та характерники!

Під Олеськом з батареї Петра тільки і залишилися дві гармати й менше половини обслуги. Виступили в напрямку Гавареччини, тут і були розбиті дощенту. Танки та літаки чавили все живе. Петро та Роман хотіли битися до останнього. Ось і з заходу почав бити противник, оточено. Все змішалось, бігли у всі сторони, люди шукали порятунку та не знаходили. Петро й Роман трималися разом в цьому чадному пеклі.

XIV

Тисячі підвод йшли розквашеною землею навесні. Вони йшли на фронт, на захід. А як підсохло, так здіймається курява що не можна дихати. А тепер ці коні та підводи перетворилися в потоки сталевих машин. Ворогу з кінськими валками вони ще б дали раду, але цьому...

XV

Безвідчитна лютя опановує Петра. Все побите і все двиготить. Йде спаралізований жахом юнак, повзе кінь з перебитим хребтом, гарячково б'є не замаскована зенітка, біжить охоплена полум'ям людина, вояк з випеченими очами бачить життя лише внутрішнім зором. Цей вояк бачить палаючу церкву на пагорбі, і діток, і жінок у ній. Бачить друзів, що розмовляють про шкільні часи, бомби та відтинок фронту, як маленькі діти напувають пораненого коня, підводи з раненими, і танки-танки... Так багато злоби було в цих машинах! Босоногі дівчата принесли якихось харчів. Солдати між собою розмовляють про ворога, що за дияволяка сидить у тих пекельних танках.

Купка вермахтівців сидять, з надією чекають полону. Так, це вони гордо марширували, тероризували безоборонне населення, вішали молодь і гнали мільйони у рабство до рейху. Ні, німці ще нічого не втратили, їх земля десь далеко, щойно тепер з'являється потреба в її захисті.

XVI

Петро каже Роману, що тут і кінчилась їхня земля, тут і вони кінчаються. Але ні, це земля скінчилась тільки в один бік, як тікати на захід, а як навпаки йти – ого-го! Потрібна велика сила що прорватися крізь щільне й міцне кільце оточення. Ніщо ззовні не прийде на порятунок.

Кільце душило все, що було в середині. Не було проламних боїв, тільки методичний обстріл переможця, що не хотів випускати людей живцем. Стояли хлопці на перехресті, і не було к кому приєднатися. Вийшли на шість обідраних людей, але ті не хотіли йти на пролом.

Рана на голові у Петра загноїлась, сильно боліла. Зітхнувши, вони опустились на землю та закурили.

XVII

Швидко сутеніло. Роман та Петро пішли навскоси, все сподіваючись знайти якусь організовану групу та вирватися з оточення. Таки натрапили на групу стрільців УВВ, що курили та гомоніли про недалекі події, як хто боронився, як відступав. Так, то земляки, з ними по дорозі – на прорив.

Назбирали, і до світанку було з сотню чоловік. Зброя, гранати, але головне – це рішучий бойовий настрій. Приєдналася група німецьких утікачів. Ніч добігала кінця, треба було форсувати Буг. Але та шестірка, що хлопці не змогли загітувати на пролом розповіла, що через Буг переправитись неможливо.

XVIII

Несподіваним та одчайдушним ударом група розігнала більшовицьку заставу та переправилась через річку. Вони поступово, з труднощами просувалася на південь. Вони поспішали допомогти тим, хто з півдня йшов на прорив, деś за 20 кілометрів.

Села були пусті, все населення вибите. На одному подвір'ї Петро випустив з погребу купу дітей та жінок. Всі вони живі залишаться, аж заздрісно було до тих крикунів.

Після світанку стало зовсім важко, сонце відібрало несподіваність нападу, почала бомбити ворожа авіація. Помали падали в боях люди, одначе група просувалася вперед.

Поламались підводи, лягали коні, нікому було тягти ранених, група ставала більш маневреною.

Похмарило, щезла небезпека з неба. Вийшли на шлях Красне-Золочів. Рви, залізо, трупи, але шляхом легше йти. Несподівано настала тиша. Чи всіх перебито, чи врятовано — не зрозуміло. Зустріли підводу з дівчиною та раненим хлопцем, вони розповіли, що верхматівські частини з українцями прорвали перстень і зараз просували просто на південь.

Щастя залишило хлопців, більшовики закрили проломину новими силами, то був безнадійний бій. Мало їх залишилось, Петро тяг раненого Романа на спині. Не видеруться вже вони з цієї пастки.

Петро не відчував втоми та болю, був тільки відчай. Вийшло сонце, і згодом солдати почули рев моторів, то летіла ескадра бомбардувальників з чорними хрестами на крилах. Нарешті будуть бомбити не їх. Але ні, бомби почали сипатися прямо на них,

хлопців, що так і залишилися лежати мирно, і така злість та досада брала! Вціліло лише з десять чоловік, і тут Петра й Романа оминула смерть.

Вони не могли допомогти покаліченим та вмираючим товаришам, навіть застрелити їх бракувало сили. Лише один вкоротив муки товаришу, що повз на руках без перебитих ніж і жалісно стогнав.

XIX

Пленталися хлопці житами. Петро не випускав Романа. Але знову за ними полюють — три советські бомбардувальники та два "яструбки". Знову гряд бомб і куль. Один лишився Петро, сам, тільки рештки друзів були розкидані поміж ровами. Врешті він знайшов Романа з перебитими ногами на вже мертвих товаришах. Крізь туман гарячих чоловічих сліз та божевілья Петро побіг, схопивши Романа за оберемок.

Невдовзі Роман опритомнів і з останніх сил попросив води. Він просив Петра виконати останню свою волю — пристрелити його і самому рятуватися. Петро його вірний друг, він мусить це зробити. А Петра вкривав холодний піт від тяжкої внутрішньої боротьби. Він гарячково перебирав у голові, як міг би допомогти Роману. Але тепер уже було пізно. Товариш вже не міг казати, тільки очима молив його. Петро, яких вбивав людей, може бути, сотнями зі своєї артилерії, не зміг вбити товариша. Роман, мобілізувавши всі залишки волі, що досі не погасла, засунув люфу пістоля собі у рот та вистрелив.

XX

В голові у Петра мутилося від жалю, гіркоти, власної болі, гарячки. Йому було до всього байдуже. Пригадався сон, як їв землю з вулиці рідного міста. Петро взяв панцерфавста, який мав якесь призначення в його житті, і пішов. Останній з усіх, хто міг бути в цьому клятому колі смерті.

XXI

Покривавлений, Петро все іде вперед, хоч би якось вирватися до рідних, до друзів. Горить земля, всюди противник. Напевно вже його спостигала смерть.

XXII

Сидів він на глухій дорозі і думав, який жорстокий та злий ворог. А який він сам? Які в нього зараз очі і що в них написано? Підвів голову і побачив Т-34, почекав хвилини і спокійно вистрелив з панцерфавста. З підбитого сталевого дракона ніхто не вилазив. Петру стало страшно, невже він вбив тих людей за сталеву стіною. А танк не горів, лише виходить чорний дим. Те, що побачив Петро, коли проліз у люк, струсонувало його до мозку костей... Дві фігури лежали опалені газом і покриті чорною кров'ю, а третя фігура так і залякла, припавши до стерна. Обличчя дівоче, знайоме — Ата! Дві фігури на підлозі також були дівочі. "Так ось він "ворог"!.."

Виліз, пішов, побіг, утікав вже від того, від чого вже не можна було втекти.